УДК 398

Л.Х. Мөхәммәтҗанова

АСЫЛ ТАМЫРЛАРНЫ БАРЛАГАНДА...

(Фольклорчы галим Х. Мәхмүтовка – 85 яшь)

Статья приурочена 85-летнему юбилею выдающегося учёного-фольклориста, доктора филологических наук, профессора Х.Ш. Махмутова. Его многочисленные исследования в области устного народного творчества по сегодняшний день находятся в действующем арсенале многонациональной российской науки.

Ключевые слова. Х. Махмутов, фольклористика, монография, исследования, изучение древнего слоя фольклора, афористический, татарский фольклор, устное народное творчество.

Филология фәннәре докторы, профессор, Татарстан язучылар берлеге әгъзасы, Республиканың Г. Тукай исемендәге Дәүләт бүләге лауреаты, Татарстанның һәм Россиянең атказанган мәдәният хезмәткәре Хуҗиәхмәт Мәхмүтов – безнең арабызда үзенең яше белән дә, башкарган эшләре белән дә олуг ихтирамга лаек шәхесләренең берсе. 2018 елның 15 февралендә 85 яшьлек зур юбилеен билгеләүче аксакал галим гомеренең алты дистә елдан артыграгы чын мәгънәсендә фидакяр фәнни-педагогик эшчәнлектән гыйбарәт.

Татар милләтенә Хуҗиәхмәт аганы халкыбызның җыргамоңга, күркәм гореф-гадәтләргә ифрат бай вә гүзәл табигатьле Мамадыш төбәге биргән. Ул 1933 елның 15 февралендә Түбән Ушмы авылында дөньяга килгән, шушында җидееллык, ә район үзәге Мамадыш шәһәрендә урта мәктәп тәмамлаган. Булачак галим үзенең хезмәт юлын да туган җирендә башлый. Өлгергәнлек аттестаты алгач, ике ел Көек Ерыкса җидееллык мәктәбендә математика һәм физика укыта.

Тырышлыгы, белемгә омтылучанлыгы тиздән аны мәркәзебез Казанга, университетның тарих-филология факультетына алып килә. Татар телен, әдәбиятын, тарихын максатчан өйрәнеп, яшьтән үк төп игътибарын халыкның рухи хәзинәләренә юнәлткән җитди холыклы егет 1958 елда университетны кызыл дипломга тәмамлый.

Озын хезмәт юлының 50 елга якыны гел бер урын – Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институты белән бәйләнгән. Ул әле студент елларында ук, вакытлы хезмәткәр сыйфатында, әлеге Институт оештырган фольклор экспедицияләрендә катнаша, андагы галимнәр белән берлектә халык җәүһәрләрен җыю, туплау белән шөгыльләнә башлый.

Университетны тәмамлап, елдан артык шушы абруйлы уку йортының татар теле һәм

әдәбияты кафедрасында өлкән лаборант, соңрак Буа районының «Яңа юл» газетасында әдәби хезмәткәр, җаваплы сәркятиб, бүлек мөдире вазифаларын башкарып, шактый хезмәт тәҗрибәсе туплагач, 1966 елда Х. Мәхмүтов Тел, әдәбият һәм тарих институтына (хәзер Галимҗан Ибраһимов исемен йөртә) янә әйләнеп кайта. Халык иҗатына мәхәббәте, хикмәтле фольклор дөньясындагы бетмәс-төкәнмәс рухи байлык белән кызыксынуы аны Институтның халык иҗаты бүлегенә бәйли. Биредә ул аспиранттан алып баш фәнни хезмәткәргә кадәр үсү юлы үтә, «Татар халык табышмаклары» дигән темага кандидатлык, халкыбызның афористик иҗатына багышлап, докторлык диссертациясе яклый. Ул 1970 елдан Институтның Гыйльми советы әгъзасы, 1981 елдан – диссертацияләр яклау советы әгъзасы. Байтак еллар биредә профсоюз һәм партия оешмаларын җитәкләгән, Мәгариф, югары мәктәп һәм фәнни учреждениеләр хезмәткәрләре профсоюзының VII съездында делегат булып катнашкан.

Институтта эшләү дәверендә галим татарлар яшәгән төрле төбәкләргә оештырылган күпсанлы фәнни экспедицияләрдә катнаша, үз замандашларыннан халык авыз иҗатын бөртекләп җыеп, аларны тәртипкә китереп, җыентыклар төзи, матбугатта бастырып чыгара. Х. Мәхмүтов – 30 китап, меңгә якын мәкалә авторы. Республикабызның Г. Тукай исемендәге Дәүләт бүләгенә лаек булган 13 томлык «Татар халык иҗаты» җыелмасын әзерләүдә аның өлеше зур. Ул бу фундаменталь басманың редколлегия әгъзасы, биш томының фәнни мөхәррире, «Табышмаклар», «Мәзәкләр», «Мәкальләр һәм әйтемнәр» томнарын төзүче, аларга кереш мәкалә һәм фәнни искәрмәләр язучы.

Борынгы ядкәрләребездә теркәлеп калган рухи кыйммәтләрне барлап, фәнни монографияләр чыгару – галим эшчәнлегенең аеруча әһәмиятле биеклеге. Ул бик күптәнге чорларга караган мәкаль-әйтемнәрне һәм башка афоризмнарны җентекле өйрәнә, аларның бүгенге көнгәчә үсеш-үзгәрешен күзәтеп, тирән анализлый, бу төр әсәрләрнең асыл хикмәтен, нәзберек шигъриятен нечкә тоемлап яза. Х. Мәхмүтовның «Мәңгелек ядкәр» (2002), «Борынгылар әйткән сүзләр» (2002) кебек монографияләре – шушы өлкәне колачлый торган зур хезмәтләр. Болардан тыш, татар халкының фольклор мирасын ачуга галимнең уннарча саллы мәкаләләре багышланган. Мондый характердагы тикшеренүләре төрле хрестоматия һәм фәнни җыентыкларга кертелгән.

Табышмакларның жанр үзенчәлеген өйрәнүгә багышланган «Кечкенә дә төш кенә» (1980), халык календаре серләренә төшендерә торган «Ел тәүлеге – 12 ай» (1991), фольклорда әдәп-әхлак мәсьәләләренә багышланган «Язылмаган кануннар» (1995), халык сөйләмендә очрый торган сүз-гыйбарәләрнең хикмәтен, тарихын, нинди уңай белән әйтелүен тәфсилле аңлатыптөшендереп, сүз эченә яшерелгән

энҗе бөртеген күрсәтеп бирә торган «Канатлы сүз – хикмәтле сүз» (1999), «Гыйбарәләр тарихыннан сәхифәләр» (2008), «Изге китаплар кайтавазы» (2012) кебек китаплары фәнни-теоретик яктан да, киң катлам укучыларның гамәли ихтыяҗын истә тотып язылган булуы белән дә гаять әһәмиятле. Галимнең тырышлыгы, иҗат мөмкинлекләре һәм язу куәсе һәркемне сокландырырлык: аның каләменә гыйльми дә, үтемле һәм кызыклы да итеп язу сыйфаты хас.

Х. Мәхмүтовның хезмәтләре арасында әле алда телгә алынмый калганнары да шактый. Монографияләрдән башка, ул – «Каюм Насыйри. Сайланма әсәрләр: ике томда» (1974, 1975), «Татар фольклоры жанрлары» (1978), «Татар фольклорында социаль мотивлар» (1986), «Поэтика татарского фольклора» (1991), «XX гасырның күренекле тюркологы Рәшит Рәхмәти Арат» (2001), «Хәмит Ярми: галим һәм шәхес» (2004), «Каюм Насыйри. Сайланма әсәрләр» (3нче том, 2005), «Халык җырчысы Абдулла Кротов» (2010) һ.б. җыентыкларның я җитәкчесе, я төзүчесе-мөхәррире, я төп авторларыннан берсе. «Энҗе чәчтем – энҗе җыям» дигән гомуми исем белән мәктәп-гимназияләр өчен татар халык иҗатыннан уку ярдәмлеге буларак чыгарылган 9 китапның дүртесе шулай ук аның тарафыннан әзерләнгән.

Галим буларак, Х. Мәхмүтовның эшчәнлеге күп еллар дәвамында фәнни конференцияләрдә чыгышлар ясау һәм яшь галимнәргә гыйльми юнәлеш бирү белән тыгыз аралашып бара. Казан, Новгород, Тбилиси, Алматы, Бишкәк, Анкара һ. б. шәһәрләрдә уздырылган халыкара конференцияләрдә ул укыган докладлар җитди фикерле булулары белән игътибарны җәлеп итә. Галим җитәкчелегендә 2 докторлык, 5 кандидатлык диссертациясе якланган. Ул ун ел дәвамында Казанның филология профильле югары уку йортларында (ул еллардагы исеме белән телгә алганда – КДУ, КДПУ һ.б.) Дәүләт аттестация комиссиясе рәисе булып эшләде.

Галим үзенең басма хезмәтләре, фәнни конференцияләрдә һәм матбугаттагы даими чыгышлары белән татар дөньясына күптән таныш. 1970 еллардан бирле аның исеме милләттәшләребезгә «Тел күрке – сүз» радиотапшырулары аша да ирешеп торды.

Х. Мәхмүтовның киңкырлы гыйльми, әдәби, публицистик һәм педагоглык эшчәнлеге, алда саналган мактаулы исемнәрдән тыш, Татарстан Республикасының Мактау Грамотасы, Татарстан Республикасы Дәүләт Советы Рәисенең Рәхмәт хаты, «Хезмәт ветераны», «Казанның 1000 еллыгы истәлеге», «Фидакяр хезмәт өчен» медальләре, СССР Фәннәр академиясе Казан филиалы президиумының, Татарстан Фәннәр академиясенең, Мәгариф, югары мәктәп һәм фәнни учреждениеләр хезмәткәрләре профсоюзының Республика комитеты (РСФСР) Президиумы Мактау грамоталары, Татарстан Президенты

Р.Н. Миңнехановның «Рәхмәт сүзе» белән бәяләнгән.

Хуҗиәхмәт аганың иҗаты, фәнни хезмәтләре, кылган гамәле, тапкыр сүзе, хәтта кайбер очракларда дәшми калуының тирән мәгънәгә ия булуы хакында гына да озак сөйләргә мөмкин. Яшәешенең төп мәгънәсен халык иҗатын барлауда, өйрәнүдә күргән асыл зат ул. Халкыбызның ерак үткәненә багып, бик тирәннән җәүһәрләр табуы, аларны өскә күтәреп, кабат балкыта алуы галимнең гомерен мәгънәле иткән.

Мөхәммәтҗанова Лилия Хатип кызы,
филология фәннәре докторы, доцент,
ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының
халык иҗаты бүлеге баш фәнни хезмәткәре